

Bursa Bölgesi Alevilerinde Nefesin Yeri ve İşlevi

Prof. Dr. Mustafa Cemiloğlu

Uludağ Üniversitesi

Giriş:

Milli kültürün, aydınlardan daha çok halkta bulunduğu düşüncesi genel bir kabuldür. Bir başka genel kabul ise folklorun öncelikle eskiyi ve kaybolmaya yüz tutmuş olanları araştırmasıdır. Ancak, günümüz folklor kuramları folklordaki gelişmelerin, değişmelerin ve kent kültüründeki yeni oluşumların da sosyolojik anlamda araştırılması gerektiğini ileri sürerler. Bu anlayış da doğru olmakla birlikte Türkiye'deki folklor araştırmalarının ve özellikle de derlemelerin bazı alanlarda fazla ilerleme kaydetmediğini de belirtmek gerekir. Bu alanlardan birisi de Alevilik ve Bektaşilik geleneği içerisinde yer alan küçük gruplardır.

Her ne kadar günümüze kadar birçok araştırmacı genel bir bakış açısı ile bu inanış kompozisyonunu değişik yönlerden ele alıp farklı yorumlara ulaşmışlarsa da bu alanda daha yapılacak birçok işin bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, Alevi-Bektaşi inancı içerisinde yer alan gruplar günümüz kırsal alanında çok küçük topluluklar halinde hayat sürmektedirler. Üstelik bu küçük gruplar çoğunlukla da Sünni inanışın yaygın olduğu coğrafyalarda küçük kültür adacıkları biçiminde yaşadıklarından dışa kapalı olan ve kendi kapaklı tenceresinde kaynayan bir özellik de sergilemektedirler. İşte söz konusu olan bu dışa kapallık başlangıçta derlemecinin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Yalnız bu zorluğun ötesindeki bir başka gerçek ise değerli araştırmacı Yusuf Ziya Yörükân'ın yıllar önce tespit ettiği bir durumdur. Alevilik ya da Bektaşilik diğer mezhepler ya da tarikatlar gibi zamanla kurumlaşmış, kurallaşmış ve tekilleştirilmiş bir sosyal yapı görüntüsü oluşturmamaktadır. Bu açıdan bakınca da, ne kadar Alevi-Bektaşi köyü varsa o kadar Alevilik-Bektaşilik anlayışı vardır demek pek de yanlış görünmemektedir. Bu durumu doğuran nedenlerin başında yukarıda sözü edilen kurumsallaşamama yer almakla beraber ikinci bir neden olarak katı bir şekilde uygulanan ibadet pratiklerini göstermek mümkündür. Değişik törenlerde ve dini toplantılarda görülen küçük çaplı farklılıklar, Alevi ya da Bektaşi olarak tanımlanan gruplarda ayrı anlayışlar olarak değerlendirilmektedir. Bu durumu derleme yaparken başvuru kaynak kişiler de doğrulamakta, derlemeci açısından benzer inanışı sergileyen komşu köyler için bile “Onlar bize benzemez”, “ Onlar farklı” gibi değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Bu farklılığı doğrulayan bir başka durum ise araştırma yapılan köylerin bazılarında birden fazla cem evinin bulunması ve her grubun ayrı cem evinde toplanıp ibadet etmesidir. Bütün bu söylenenlerden çıkan sonuç ise şudur. Her Alevi-Bektaşi köyü ya da Alevi-Bektaşi

grubu diğerlerinden farklılıklar içerdiği için hepsinde ayrı ayrı yapılacak araştırma ve derleme bir diğerinden az çok farklı yeni yeni folklor malzemelerini içerecek ve nihayetinde farklı bulgular ortaya koyacaktır. Bu nedenle bir folklor araştırmaları açısından aynı bölgede yer alıyor olsalar bile her grubun kendi içinde tutarlı bir inanış kompozisyonu oluşturduğu gerçeğinden yola çıkmanın doğru olacağı göz ardı edilmemelidir.

Bursa’da Alevilik-Bektaşilik:

Yukarıda sözü edilen gelişmeler Bursa bölgesi için de doğrudur. Hatta Bursa’nın belki diğer bölgelerden daha farklı olan iki ayrı yanı ona ayrı bir önem de atfetmektedir. Bunlardan birincisi Osmanlı devletini kurmuş olan göçebe Türkmen boylarının hala Bursa dağ köylerinde benzer bir hayat tarzını sürdürüyor olmalarıdır. Bursa’yı Alevilik-Bektaşilik araştırmaları için önemli kılan ikinci bir sebep de bir göçmen kenti olmasıdır. Bektaşi kültürünün yoğun olarak yaşandığı Balkanlardan Bursa coğrafyasına değişik tarihlerde çok sayıda göçmenin gelmiş olması sözü edilen o kültürün Bursa kırsalına da taşınmış olabileceğini düşündürmektedir. Halk arasında 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından başlayarak on beş yıl öncesine kadar geçen yüz otuz yıllık uzunca bir sürede kısa aralıklarla sürekli göç alan Bursa bölgesi “göç eden folklor malzemeleri” açısından da incelenmeye değer bir özellik göstermektedir.

Bu iki öngörü Bursa bölgesinde yapılabilecek Alevi-Bektaşi araştırmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Şu an hem dağ köylerinde yaşamaya devam eden Yörüklerde hem de Balkanlardan göç ederek Bursa’nın değişik kırsal bölgelerine yerleşmiş olan göçmen gruplarda Aleviliğin ve Bektaşiliğin araştırılması önem arz etmektedir.

Bizans dönemindeki Bursa Türklerle ilk defa 1080 yılında tanışmışsa da bölgeye yerleştirilen Oğuzların şu anda “Dağ Yöresi” olarak adlandırdığımız toprakları fetih tarihi 1325’li yıllardır. Bölgede kurulmuş olan Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan bu güne kadar geçen 700 yıldan beri bu topraklar Türkmenlerin kültürü ile yoğrulmuştur. Beyliğin kurulduğu Domaniç-Söğüt bölgesi neredeyse Bursa’nın arka bahçesi gibidir.

Bursa’nın hemen güneyinde yer alan Uludağ bölgesinin bu kendi ikliminde ve dışı oldukça kapalı yaşantısına karşılık kent merkezi ile düzlük arazilerde yer alan küçük yerleşim birimleri Cumhuriyetten önce ve sonra Balkan göçlerinin neredeyse merkezi olmuştur.

İşte bu anlamda olmak üzere hem beylikler döneminden kalma göçebe Yörüklerin hem de Balkan göçmenlerinin yaşadığı bu bölgede değişik anlayışları sergileyen dokuz Alevi-Bektaşi köyü tespit edilmiştir. Araştırma yapılan bu köyler yukarıda sözü edilen bölgenin her

tarafına dağılmış durumdadır. Bu köylerin ve bağlı oldukları ilçelerin tablosunu şöyle ifade edebiliriz:

Şehitler köyü	İnegöl
Sorkun köyü	Keles
Dağgüney köyü	Orhaneli
Saruhanlar köyü	Domaniç
Dedeler köyü	Tavşanlı
Badırğa köyü	Bursa merkez
Kabulbaba köyü	Mustafakemalpaşa
Taşpınar köyü	Mustafakemalpaşa
Garipçetekke köyü	Mustafakemalpaşa

Bursa coğrafyasında yer alan bu dokuz köyden biri olan Garipçetekke köyü Romanya göçmeni sekiz aileden oluşmaktadır. Dağgüney köyü ile Sorkun köyünde de birkaç Bektaşî ailesi yaşamaktadır. Kendilerini Rufai olarak tanımlayan Badırğa köylüleri ile Çepni boyundan olduğu anlaşılan Taşpınar köylüleri uzunca bir zamandan beri geleneksel kültürlerini yaşayamamaktadırlar. Eski adı Doma olan Şehitler köyü halkı da Çankırı ili Şabanözü ilçesinin Bulgurcu köyünden gelip buraya yerleştiklerini, bu nedenle de Şabanözü'nün Mert köyünde mezarı bulunan Hacı Türabi ocağına bağlı olduklarını ifade etmektedirler. Ancak, bu köyde de çoktandır geleneksel kültür yaşatılamamakta, bahar aylarında yapılan gösteriler festival havasında icra edilmektedir. O nedenle de bölgede Bektaşîlik kültürü nispeten canlı olan ancak üç köyden derlenen malzemelerle değerlendirmelere gidilmiştir. Bu üç köy Dedeler, Saruhanlar ve Kabulbaba adlarını taşımaktadır. Üçü de Hacı Bektaş ocağına bağlı olan bu köylerden sadece birinde, Kabulbaba'da "dedebaba" bulunmaktadır. Dedesi, rehberi ya da dedebabası olmayan diğerlerinde kültürün canlılığı gittikçe azalmaktadır.

Bektaşîlikte Cem Törenleri ve Cem Törenlerinde Nefes ve Duvaz:

Bektaşîlik ya da Alevilik inancında dini pratiklerin temelini cem ayinleri oluşturmaktadır. Düzenli olarak belirli aralıklarla yapılan bu törenler daha çok perşembe akşamları düzenlenmektedir. Bektaşîlik geleneğinde genel olarak haftada bir defa yapılan ayin niteliğindeki bu toplantının çeşitlemeleri de vardır. Bu çeşitlemeler nevrüz, ölüm, hayır cemiyeti ve düşkünlük yani suçluluk ile yola girenleri takip etme anlamındaki "görgü cemi" gibi değişik vesilelerdir.

Cem törenlerinin son derece kurallı belirli bir akış düzeni de vardır. Bu akış disiplinli bir biçimde müzik, edebiyat, şiir, efsane, halk oyunu karışık tarzda, aksatılmadan sürdürülmekte ve en büyük ibadet olarak algılanmaktadır.

Bektaşî dedesinin liderliğinde icra edilen cem töreninin genel akış düzeninde gizlilik esas olduğu için kapı sırlandıktan, yani iyice kapatıldıktan sonra ibadete başlanmaktadır. Bu ibadet sırasında da hem dışarıdaki sokak başında hem de dergah adı da verilen cem evinin kapısında “bekçi” ve “gözcü” adları verilen iki ayrı kişi sürekli nöbet tutmaktadır.

Köyde bulunan herkes ceme katılma konusunda çok istekli davranmaktadır. Tören için içeri giren kadın erkek herkes ellerini kavuşturup sağ ve sol göğse koymakta ve daha sonra da önce erkeklere sonra post üzerinde oturmakta olan dede babaya selam vermektedir. Erkekler dedenin sağında, kadınlar solunda, yere diz çökülerek oturmakta, cem evine girerken sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağının üstüne getirilip sonra yürünmektedir.

Önce dedenin önünde kurulmuş olan sofradan et, ekme ve bir kadeh içki herkese dağıtmakta ve buna üçleme adı da verilmektedir. Bu iş için görevli üç kişi vardır. Biri et yemeğini, ikincisi ekmeği, üçüncüsü de avucunun içine saklanmış olarak kadehle içkiyi herkese sunmaktadır.

Üçleme adı verilen bu sunuştan sonra son derece hüzünlü bir tarzda üç nefes veya ağıt okunmaktadır. Nefesler Bektaşî inanışının değişik yansımalarını, Hz. Ali çevresinde ve Kerbela olayı ekseninde gelişen efsaneleri içermekte ve sonuncusu on iki imamları konu edinen “dövaz” veya “dövaz imam” olmaktadır. Bunları takiben de “hayırlı” adı verilen duaya yer verilmektedir. Peşinden de saz eşliğinde semah dönülmektedir.

Semah dönülürken çalınan ezgilerin hep birbirine benzediği ve farklı nefeslerin aynı makamla icra edildiği de fark edilmektedir.

İşte cem törenleri bu “üçleme-nefes-dövaz-hayırlı ve semah” kompozisyonunun tekrarına dayanmaktadır. Üst düzeyde bir disiplin içerisinde yapılan cem törenlerinde ciddiyet, ağırbaşlılık, saygı ve çekingenlik hakimdir. Herkes cem ayini süresince yere bakmakta ve başları eğik olarak oturmaktadır.

Tören sırasında nefes okumak isteyen önce bir “hü” demekte ve bu ben nefes okuyacağım anlamına gelmektedir. Her nefesten sonra dede baba okunana bir yorum getirmekte ve söyledikleriyle toplantıda bulunanları coşturmaya çalışmaktadır. Bunun dışında peygamberler tarihinden, menkabelerden de anlatılmaktadır. Dedenin duası sırasında ceme katılanların sık sık “amin” yerine Allah Allah” dediği görülmektedir. Dua sırasında da dedenin dışında herkesin secdeye kapandığı görülmektedir.

Halk Şiiri Türü Olarak Nefes:

Cem törenlerinde saz eşliğinde ve toplu halde oynanan oyunla beraber söylenen şiir türüne nefes adı verilmektedir. Daha çok dörtlük tarzında düzenlenmiş olan, beş veya yedi dörtlükten, kimi zaman daha fazla kıtadan meydana gelen nefeslerin konusu her zaman Alevi Bektaşî inaniş ve kültürüdür. Fakat, sazla ve semahla beraber düşünöldüğünde nefesi oyundan ve müzikten ayırmak mümkün değildir. Elbette bir edebiyat türü olarak nefes belirli bir şiirsel yapıda, konu olarak Hz. Ali'yi, Hz. Ali'nin oğulları Hasan ile Hüseyin'i, Kerbela olayını, on iki imamı ve bütünüyle Alevi-Bektaşî inanişını işleyen şiirlerin genel adıdır.

Çok sayıda nefes derlenmiş olan ve yukarıda adları belirtilen üç köyde nefesin ve nefes söylemenin Bektaşî geleneğinin ayrılmaz bir parçası olduğu gözlemlenmektedir. Cem törenlerine katılanlar aynen mitolojik dönemlerin anlayışında olduğu gibi nefese kutsal bir ibadet gözüyle bakmakta ve nefes söyleyerek efsanelerde anlatılanları ve nakledilen olayları yeniden yaşamaktadırlar.

Ayini cemlerde söylenen nefeslerin büyük çoğunluğu Bektaşî gruplarınca kutsal olarak bilinen şairlere aittir. Bunların içerisinde Pir Sultan Abdal ilk sırayı alırken Kul Himmet, Teslim Abdal, Hatayi ve Nesimi de belleklerde nefesi saklanıp aktarılan şairler arasında bulunmaktadır.

Yalnız, her Alevi Bektaşî grubu kendi inanç çevresinde ve nispeten dışa kapalı bir kültür adacığı oluşturduğu için tanınmış şairlere ait nefeslerde, başka bölgelerden derlenenlere göre azımsanmayacak farklılıkların bulunduğu da gözlemlenmektedir. Bu durum folklor icralarını her defasında ayrı birer gösteri olarak nitelendiren halk bilimi anlayışına uygun da düşmektedir. Ancak, özellikle Alevi-Bektaşî geleneğine mensup şairlerin şiirleri açısından bakınca belirli bir nefesin ilk formuna ulaşabilmek için değişik çevrelerden yapılmış derlemelerin karşılaştırmalı bir anlayışla ve dikkatli bir tarzda incelenmesi gerekmektedir. Çünkü, kabaca bir inceleme bile Pir Sultan Abdal'ın mahlasını taşıyan şiirlerde bu durumun açıkça gözlendiğini ortaya koymaktadır. Sözgeleş, derlenen nefeslerin dörtlük sayıları iki büyük derleme ve yayın olan İbrahim Aslanoğlu ile Cahit Öztelli'ye göre azımsanmayacak ölçüde değişmektedir. Hatta bölgeden derlediğimiz bazı nefesler bu iki eserde de yer almamaktadır. Bu durum folklor malzemelerinin yapısı açısından doğal olmakla birlikte şu gerçeği de doğrulamaktadır. Her Alevi Bektaşî çevresi az çok farklı bir inaniş kompozisyonu olduğu için çok önlü aşıkların nefesleri konusunda da farklılıkları yaşatmaktadır. O bakımdan bu şairlerle ilgili kesin yargılara ve kesin sonuçlara gitmeden farklı çevrelerde titiz bir şekilde çalışılması da gerekmektedir.

Geleneği ve tanınmışlığı olan bu ünlü şairlerin dışında bölgede yetiştiği anlaşılan birkaç şairin de nefesleri bu köylerdeki cem törenlerinde söylenmektedir. Bunlar arasında Sadri ve Nakifi mahlaslı iki şairi saymak mümkündür.

Yalnız, cem törenlerinde genel olarak nefes adı altında söylenenlerin hepsini bir edebiyat terimi olan “nefes”le karşılamak mümkün görünmemektedir. Çünkü aşık şiirinin yaygın olan iki biçiminden birisi “koşma” genel adı altında adlandırdığımız 11’li, diğerı de “semai” genel adı altında ifade ettiğimiz 8’lidir. Derlenen nefesler arasında bu ikisine bol bol örnek bulunmaktadır. Sözelilişi Pir Sultan Abdal’dan:

Pir Sultan’ım ne yatarsın
Kurmuş çarkını dönersin
Ne konarsın ne göçersin
Kalan dünya değil misin?

Pir Sultan Abdal’ım ereyim dersen
Hakk’ın cemalini göreyim dersen
Sorgusuz cennete gireyim dersen
Yalvar yaradana dil var önünde

Nefesler arasında bu iki formun dışında 5’li ve 6’lı hece ölçüsüyle söylenmiş anonim örneklere de rastlanmaktadır. Sözelilişi:

Düşmüşüm bir aşka
Yanarım ya hu
Mevla’nın aşkına
Dönerim ya hu

Didarına aşık
Olalım ya hu
Didar yüzümüzü
Sürelim ya hu

Gizli sırlarını
Bilirim ya hu
Yüzümü dergâhına
Sürerim ya hu

Allah’ın emrini
Bilelim ya hu
Beş vakit namazı
Kılalım yu hu

Nefesler arasında yer alan bir başka anonim şiir formu da türkü nazım biçimidir.

Bunlara bir örnek:

Yolumuzu kuran sensin ya İmam
Tanrının aslanı şah Ali baban
Şefaateylesin bize resulü Ekrem
Cihanlar ışığı İmam Hüseyin
Gözümün nuru Hasan Hüseyin

Muharrem ayında matem havası
Bozulmuş yezidin kökü mayası

Yanına kalsın o yüz karası
Cihanlar ışığı İmam Hüseyin
Gözümün nuru Hasan Hüseyin

Sonuç:

Sonuç olarak söylemek gerekirse nefes söyleme geleneği Alevi-Bektaşî inancının ve bu inancın pratiğe döküldüğü cem törenlerinin temelini oluşturmaktadır. Nefes ayrıca Aleviliğe giriş törenlerinde, bahar bayramı vesilesiyle yapılan nevrüz kutsamalarında, dar ceminde, düşkün ceminde yapılan ibadetlerin birer parçası olarak da yer almaktadır. Geleneksel şiir formu alan 11'li ile 8'linin dışında türkü tarzında, 5'li ve 6'lı hece ölçüsüyle söylenmiş örneklerin de bulunması tek bir konu olan Bektaşîliğin ve buna bağlı inanç sistemlerinin her formu kapsadığını, bu inancı taşıyan insanların da nefeste yer alan inanış ve duyguların dışındaki başka duyguları göz ardı ettiğini göstermektedir.

Son olarak Tavşanlı Dedeler köyünde yaşamış bir Bektaşî aşığın "Allah Kulu" olarak da bilinen ve türbesi Tavşanlı Dedeler köyünde bulunan Sarı İsmail için söylediği bir nefese yer veriyoruz:

İkrarını gözettim darına durdum
Cesedim içinde can ALLAH KULU
Rahine bağlandım yoluna girdim
Bağışla günahım sen ALLAH KULU

Mürüvvet kânisin imanım bütün
Nadan olanlara sözlerin çetin
Seni sevenlere olursun yakın
Kalbimde imanım sen ALLAH KULU

Hak derdidir derdim, derman kâr etmez
Derdim bana derman, lokman kâr etmez
Ayân gördüm seni güman kâr etmez
Gökyüzünde doğan gün ALLAH KULU

Hakikat serveri ey şahı sultan
Vechin zatın pakın bildirdin ayan
Küslü gezenlere olursun düşman
Güdülmez yolunda kin ALLAH KULU

Bu garip **Sadri**'nin katarı sensin
Kalp evinde dinim imanım sensin
Dertli olanların dermanı sensin
Cevahir madeni sen ALLAH KULU

Yazılı Kaynaklar:

- Aslanoğlu** (2000) Aslanoğlu. Pir Sultan Abdallar, Cem Yay, İstanbul, 3. basım.
- Devellioğlu** (1962) Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, İstanbul.
- Boratav** (1969) P. Naili. Türk Halk Edebiyatı, İstanbul.
- Eröz** (1977) M. Türkiye’de Alevilik Bektaşilik, İstanbul.
- İnan** (1976) Abdülkadir. Eski Türk Dini Tarihi. Ankara.
- İnan** (1987) Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 2. Baskı, TTK yay
- Köprülü** (1986) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul.
- Melikoff** (1998) İrene. Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, İstanbul.
- Ocak** (1984) A.Y. Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, Ankara.
- Örnek** (1966) S. Veyis. Sivas ve Cevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Etüdü, Ankara.
- Öztelli** (1976) Cahit. Pir Sultan Badal, Milliyet Yay. İstanbul.
- Sümer** (1967) Faruk. Oğuzlar, Ankara.
- Togan** (1946) Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.
- Yörükan** (1998) Y. Ziya. Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, Ankara